

hogy „az emberre szabott becsület / nem nyelvhez kötött”. Ezért „olyan örült még nem volt e tájon, / kinek az jutott volna eszébe, / hogy daloltassa rigók hangjain / a vadgalambot s a fülemilét”.

De ma már csak Ózdra, s nem haza megy a költő — íme megint egy új összetevő a Horváth-versek erőterében. Ami egész életén át nyugtalanította, ellentmondá-sosságával kínozza — a faluhoz s a hűtlenül elhagyott sorstársakhoz fűző kapcsolat —, most végérvényesen megoldottnak látszik. Rideg-hidegen üres a szülői ház. Falai közt a: *visító csend*. Már csupán az emlékezés és az emlékek kötik ide; ezek ki-vallásában, a ciklus második felén eluralkodik az epika, s a kötet színvonala is ennek megfelelően esik. Kiütköznek Horváth István korábbi jellegzetes gyengéi; a mindenre verssel reagálás, a túl könnyed verselés az igények alábbszállásával jár ezúttal is. A miniatűrremekeket valósággal ontó, finom lírai hangulatokat, friss költői képeket oly könnyen teremtő Horváth István mellett ott áll a didaktikus, nem filozófáló, de inkább filozófizálgató, nem kellően kontrolláló Horváth István is. Amilyen avatott kézzel teremt magasfeszültséget egyetlen metaforában, „Sírnak az öröm virágai”, ugyanolyan pazarló gesztussal, rögtön, a következő sorban ki is oltja azt: „Vigyorognak a bánatái.” Másik gyengéjére jó példa a *Hullámok* című kis remeklése. „Lépcsők, lépcsők, / sírástól kacagásig. / Dante bugyrai, / repülő rózsák, / illatok színes vitorlái, / lebegő hullámok / az idő tengerén.” Itt már megállhatna, kész a vers, de még jön egy didaktikus kérdés, aminek az lenne a feladata, hogy filozófiai régiókba emelje a verset — ehelyett azonban lerombolja az atmoszférát: „Te por-szem, honnan / s hova utazol?”

Szerencsére nem ezzel a benyomással búcsúzunk a verseskönyvtől. Két nagy vers, a már említett *Ennyi maradt* s a *Vár az ősök pora* zárja a kötetet. Ez utóbbi tárgyilagos, ténymegállapító egyszerűségével vágja mellbe az olvasót. Megváltoztat-hatatlanságával:

*Vár az ősök pora,
mellyel, bárhol jártam,
egy anyag maradtam.
Köztük pihenek el.
Magukhoz ölelnek
elszakíthatatlan.*

Én mégis időért könyörgök néki. Hadd magasodjék még az a torony. (*Kriterion*, 1975.)

JANKOVICS JÓZSEF

Két csehszlovákiai magyar könyv

GÁL SÁNDOR : TISZTÁBB HAVAKRA

Gál Sándor művészete nem hoz váratlan meglepetéseket, az egyenletes, szinte tervszerű és folyamatos fejlődés, kiteljesedés jegyeit mutatja. Novellisztikájára és költészetére egyaránt érvényes ez. Ötödik verseskötete közvetlen folytatása a *Kőlapoknak*. A *Kőlapok* egyik emlékezetes nagy versében, *A teljes idő dicséretében* összegezte Gál Sándor időszemléletét: a teljes időnek a létezés totális pillanatát tekintette, a „volt és a lesz közötti mikrosugár”-t, mely magával a mindenséggel azonos. Újabb kötetének versvilágát ez a teljes idő keretezi: az összes lírai móti-vum ebbe van beleállítva, ebben nyeri el értelmét. Az „idő nyugodt tükrű kettős

folyama”, a múlt és a lesz dialektikája határoz meg mindent. Ez minden emberi dolgok mértéke. Ez adja ennek a lírának végtelen nyugalmát és nagy belső feszültségét. A költői én fájdalma és biztonsága egyaránt ebből táplálkozik. S egyre inkább erre épül: bölcsessége. Az egy nappal több élet más szempontból egy nappal kevesebb élet is, de ennek a lineáris irányú történelmi személyiséglétezésnek nagy ellenpontja a teljes idő: Az a képességünk, hogy nemcsak „nő, ami volt; fogy, ami lesz” törvénye érvényesül bennünk, hanem a múltnak és a jövőnek jelenkori megérzése, összegző tudása is. S ez már erkölcsi törvényt jelent, jogot és kötelességet a szabadságra és a kiteljesített életre, arra, hogy segítsük magunkban megvalósulni a teljes időt, a létezés teljességét. Az időnek a versvilág centrumába helyezése így tágtítja a horizontot más tájak felé is, hiszen az élet szeretetének és becsületének törvényét hordozza magában.

Az erős időélmény teremti meg Gál Sándor tipikus versstruktúráit is ebben a kötetben: az élet szeretete empirikus bőségében nyilatkozik meg, teljes színpompájában látjuk a természetet, a képek pontos, szinte tárgyverszerű objektivitása első szinten a világ látványát hordozza. Ez a látvány azonban a tárgyi világból kifejlő meditáció révén a lírai én önszemléletévé, s ezáltal létértelmezéssé válik. Szép példája ennek az Ősz című kompozíció: már a természetfestő első tétel exponálja a számvetés készülődését a költőben, hiszen időket összevonó meditatív szemlélet rendezi az ősz képeit. A második rész a télbe készülődő ősz törvényét vetíti rá a személyiségre:

*ideje volna már készülődni
kormos esőkből tisztább havakra
ózon-vidékre hol minden lábnyom
írott betűként őrzön világít
s törni-a csend friss kenyereből
egy falásnyi erőt az életünkhöz
mert készülődik az ősz befenni köddel
ólomegekkel úttalansággal*

Az ezután következő rész, a „részeg virágzás”: az élet színeinek, gazdagságának a számbavétele, az élethimnusszá emelkedő összegzés megnöveli az életet, előre és hátra egyaránt kitágítja határait: „s mégis több volt a volt s több lesz a lesz”. Végül az „almafa szeptemberben” című negyedik rész annyira objektiválja a lírai ént, hogy az egy almafa vallomásába rejtőzködve szólalhat meg, összegezheti az egész kompozíció lírai üzenetét: „s a tér gyümölcsseit / törvényé érlelem”.

Ugyanaz a motívum — legtöbbször a természeti kép — a szemlélet különböző időfelfogása révén egészen más jelentésrétegek hordozója. Ezért Gál Sándor verseinek a motívumokhoz viszonyítva gazdag a struktúrávilága. A „riportversekben” közvetlen múltidéző, gyermekkort vagy történelmet elevenítő funkciója van például a lónak, patkói előpengetik a gyermekkort és a történelemmé vált eseményeket, egy akkor volt teljes mindenséget idéznek meg. Az élmény verssé szerveződésének is tanúi vagyunk, s ez már a lírai én történetiségét mutatja meg, szemléletének mélyrétegeire is fényt vet (*Ment egy ló az utcán*). Máskor egy belső élmény képi kivetítésére használja a költő ugyanezt a motívumot — jelkép gyanánt, egy tiszta látomásvers építőelemeként (*Ne kérdezz*).

Az erős időélmény határozza meg e líra motívumrendszerének kialakulását is: az empirikus szemlélet a kiindulása, s ez mindig meditációvá válik, vagyis a világ szemléletétől az önszemléletig, az egyéniség létezésének törvényeihez vezet a vers. Ezért az empiria világából azokat a motívumokat őrzi meg az alkotói folyamat, melyek leginkább alkalmasak arra, hogy a szemléletességnek és a gondolatnak egyszerre hordozói legyenek, hogy a tárgyról törés nélkül mozdulhasson az eszmélkedésbe a líra. A leggyakoribb motívumok ezért az évszakváltozást idézik, vagy olyan természeti jelenségeket, melyek évszázadok óta összekapcsolódnak a művészetben az időszemlélettel (folyó, tenger). A *jelentés a folyónak* című vers zárja a kötetet, ez

mintegy megfejtje a költői szemlélet titkát: az idő folyamatában vizsgált ember tükré az emberiségnek, létezésének törvényeit ezért kutatja olyan intenzív szenvedéllyel és nagy alázattal a költő.

Értékes, saját karakterű költészet a Gál Sándoré. Továbbfejlődésének útját a gondolatiság több irányú kifejlesztésében, színesebb, több rétegű empirikus anyag versbeemelésében látom. A motívumok bővítése a gondolatok tágasabb, több horizontú járására is alkalmas adhat a költőnek. Szembetűnő, hogy folyóiratokban közölt verseinek problémaköre tágasabb, a köteté szűkebb, s néhány markánsan társadalmi, nemzetiségi gondokkal birkózó versének kimaradása a kötetből a benne levőknek is elvágja a közéletiséghez kapcsolódó fontos szálaikat, mert letompítja a költő közéleti szenvedélyének és felelősségének motívumait. Pedig ezek Gál Sándor egyéniségének közismert és értékes vonásai. A *Kőlapok* és a *Tisztább havakra* kötet azt mutatja, hogy az eddigi pálya összegzésének jött el az ideje. Több gyűjteményes kötetet olvashattunk az utóbbi időben a csehszlovákiai magyar irodalomból, a pálya belső erővonalai ritkán mutatják a gyűjteményes kiadás olyan intenzív igényét, mint most Gál Sándor lírája. Értékeiből nyilvánvaló, hogy az összegző számvetés újabb lendületet adna költészetének.

RÁCZ OLIVÉR : ÁLOM TIVADAR HADPARANCSA

Rácz Olivér novellái nagyregényének világát és stílusát hozzák újra élénk. A novellák visszatérő hőse, Álom Tivadar lényegében a regény Hernádi Tivadara. A novelláskötet négy, egymástól eltérő hangvételű ciklusra oszlik. Az első és legbővebb, a kötet jellegét meghatározó Álom Tivadart a második világháború idején mutatja be — katonaként. Az egyes novelláknak általában főszereplője, vagy egyik központi figurája, de van, amikor csupán hallgatója a történetnek. A novellák egy-egyét a hős azonossága mellett a szituációk rokonsága, s a művekből áttételesen, költőien kibontakozó antimilitarizmus eszméje biztosítja. Álom Tivadar különös figura: irtózik a háborútól, miként Hernádi Tivadar, de ő sem tud kitérni előle, így az marad a fő törekvése, hogy a háború embertalajító közegében is megőrizze szuverenitását, határozottan humanista erkölcsiségét. Az írói mondandót hangsúlyosan az ő alakja hordozza, ezért is nevezi az író őt hősünknek, barátunknak, elvtársunknak. Gyakran kezdődnek a novellák ugyanazzal a formulával: „Álom Tivadar akkor közlegény volt... Álom Tivadar akkor a szögesdrót kerítéssel körülvett, sötét barakkban üldögélt... Álom Tivadar akkor tábornok volt...” A novellák nem rendeződnek egyetlen eseménysorra, hanem a legkülönbébb szituációkban mutatják meg ugyanazt a jellemet. Ezzel is hangsúlyozza az író, hogy nem egyetlen esemény-sort idéz fel, hanem fiktív történetek sorában egy emberi magatartásformát, modellt állít élénk. Éppen ez emeli Álom Tivadar történetét a háborús novellák megszokott sablonjai fölé. A modell egységese, eredetisége biztosítja az egyéni látásmód hiteletét. Mert Álom Tivadar sajátos karakterű egyéniség: lágy, érzékenyülő, erős benne az egyetemes emberi részvét, minden szenvedés gyűlölete; tele van vágyakozással a nők iránt, egy harmonikus élet után; álmodozó, réveteg egyéniség, szereti a dolgokat, a tárgyakat, növényeket, beszélget velük, mert ragaszkodást érez bennük, hűséget; nemcsak a háborút gyűlöli, hanem a katonamentálitást is. Az emberi szabadságnak, a természetes életnek a híve. Egyénisége gazdag, tele van humorral, ötletekkel. Ez a karakter éles ellentétben áll Álom Tivadar helyzetével, s a jellemnek és a szituációnak a kontrasztja tölti meg humorral a novellák atmoszféráját. Akkor legerőteljesebben, amikor legnagyobb az ellentét: amikor Álom Tivadar tábornok. Krúdy hőseire emlékeztető, de Svejkét is felidéző módon, az adott körülményektől meglehetősen függetlenül, a szituációt egyáltalán nem érzékelve — helyesebben azt határozottan tagadva! —, szuverénül rendezi el a világot. Adja hadparancsait, melyek közül a legfontosabb a békés élet megvalósítása.

Álom Tivadar valóban álomi figura. Nem e világból való. S a reábizott írói üzenet azáltal kap jelentőséget, hogy ennek az irreális jellemnek humánusabbak és racionálisabbak az életei, mint annak a „reális” környezetnek, társadalomnak, melyben él, s mellyel szemben megteremti és kiépíti a maga szuverén szerepét, a maga „álomtivadarságát”. A novellák természete szerint nem alakulásában látjuk az ő jellemét, mindig készen áll előttünk. Azok az élmények, melyekkel találkozik, a háború emberi kapcsolatokat, élethelehetőségeket, szépséget széttiprú, az embert örületbe kergető eseményei (*Az ismeretlen katona, Vidéki szálloda, Bögrecske úr*), s így egy olyan kifordított kor rajzát is adják, mely ellen Álom Tivadarnak is meg kell találnia a cselekvés útját (*Álom Tivadar vétké*). A sorsába fonódó események olykor extrémek, különlegesen, álomszerű figurájával és álmodozó tudatának rajzával szinte naturalista módon ellentétesek. A művészi szándék nem a reális lélekrajzban és eseménysorban nyilatkozik meg, hanem az ellentéteket fölrajzoló jelképességben és lírában. A *hegedű* című novella az egész ciklus fő eszméjét fejezi ki. A német megszállás idején Párizsban a marsall meg akarja ünnepeltetni a franciákkal a győzelmet. Kényszeríti a kiváló zenészt, hogy az ünnepi vacsorán koncertet adjon. Ezzel bizonyítaná, hogy hajlong előtte az egész francia nép. A novella mindvégig nagy belső feszültséggel van tele, sejtjük, hogy a művész valamire készül, de a sejtésnek nem ad teret az erőviszonyok aránytalansága, győztes és legyőzöttek szembenállása. A Mester készülődése a koncertre, a feleség és barát ellenvetései egyre fokozzák a feszültséget. A Mester megjelenik a vacsorán, de a hegedűje megvadul, nem bír vele, engedelmeskedni kényszerül neki, s a marsall szavaival szólva: „mocskos, perverz francia zenét” játszik. Leintheletlenül. Az író — az avantgarde művészi ábrázolás, helyesebben kifejezés eszközeit használva — úgy mutatja be a Mestert, mintha a hegedű lázadt volna fel a megaláztatás ellen, de nyilvánvaló, hogy a Mester lelkivilágának képi megjelenítése ez: a vadul ellenszegülő Mester olyannak tűnik fel, mintha nem tudná megfékezni hangszerét. Átrendeződik ebben a jelenetben a novella erőviszonyrendszere: a művészet, a művészet tiszta értékrendje diadalmaskodik az erőszak fölött. A Mester azért vállalta a játékot, hogy ezt az értékrendet diadalra juttassa, hogy bármilyen áron kifejezze az egész francia nép, s az egész humanista világ (mert a Mester nem francia!) ellenállását. A novella cselekménye így telitődik mélyebb eszmével.

A novellák második ciklusa a művészi alakításnak még tágabb teret enged. Rácz Olivér szinte élvezi az alakítást, a játékot. Három változatban — magyar, német, olasz figurákkal — írja meg ugyanazt a történetet. Az események mások, más vetületből, s más vonatkozásaikat látjuk, de a mögöttük munkálkodó írói szemlélet ugyanaz, mint Álom Tivadar történeteiben. A háború befejezésekor kialakuló új értékviszonyok története ez a három „változat”. Egy szükségképpen letűnni kényszerülő világ könyörtelen rajza, egy korlátoltan önző arisztokrata, illetve militarista mentalitás vereségének, szükségyszerű önleszámolásának a képe. A vizionárius elemek az öngyilkosság felé sodródó figurák lélekrajzának elemei. Művészi értékben *A hegedűhöz* fogható az *Ember a falon* című novella, mely azért került ebbe a ciklusba, mert a hős itt is Álom Tivadar ellenpólusa inkább. Rácz Olivér a szürrealizmus művészi elemeit sikeresen alkalmazza a bűntudat kifejezésére, s a képtelen történetnek a lélektani reálitás biztosítja a művészi hitelét. A fasizmus áldozatául esett Irén visszatér a lelkiismeret-furdalással küzdő férfi álmaiban, s számon kéri gyávaságát, figyelmezteti a fasizmus tetteiben való bűnrészességére. Az álom folytatódik az ébredés után is: csak most már ijesztő látomásként, a bűntudat felfokozásának következtében. A látomás közvetlen személyes számonkérésbe fordul át, s hősünk a felelősség súlya alatt összeroppanva, kilép az ablakon. Rácz Olivér ebben a ciklusban kihívóan vállalja a didakticizmust, szinte tanítómeséket mond, „tanulságos történetek”-et. Történeteinek alakításában ott érezzük a megmutatás gesztusát, s az írói szemlélet játékos, gunyoros elemei a megmutatást ítélkezéssé változtatják. Ez az írói ítélkezés párhuzamos a történetek közös magjával, mely ebben a ciklusban mindig az embertelenség leleplezése.

A kötet további két ciklusa jószerivel az ifjúsági irodalom vonzáskörébe sorolható. A *Teremjen meg az új világ* a realizmus határain belül maradvá mond el egy-egy ötletre épülő érdekes, ám meglehetősen kisigényű történeteket. Az *ezeregy-éjszaka új meséiből* című ciklus a groteszk, fantasztikus és mesei elemek gazdag felhasználásával jelent új színfoltot a kötet világán belül.

Az *Álom Tivadar hadparancsa*-kötet egyenetlen színvonalú mű, mert lényegében négy különböző igényű könyvnek az egybefűzése. Mégis így ad hű képet az íróról, mert így foglalja magába a második világháború borzalmaitól szabadulni nem tudó és nem akaró művészi felelősséget: a *Megtudtam, hogy élsz* című regényének eszmévilágát; a művészi szuverén alakítás kedvelését és eredményeit: a *Kassai dalok* és a nagyregény művészi sajátosságait; s végül az ifjúsági könyvek szabad játékosságát, tanulságos történeteit, az író könnyed elbeszélői stílusát. A csehszlovákiai magyar irodalom fejlődésében két szempontból is jelentős ez a könyv: megteremtett egy szuverén figurát, aki Szinbádöt és Szejket öleli egybe magában, s a történelem periferiájára kényszerült ember történelmi állásfoglalásának egyik módozatát próbálgatja, másrészt a nagyfokú művészi alakítással, játékos komolysággal újabb összefűzést ad a csehszlovákiai magyar novella gazdagítására, tágítja a realista ábrázolás lehetőségeit és határait. (Mindkét könyv a *Madách* Kiadó gondozásában jelent meg.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Rákossy Gergely: Hepiend

Rákossy Gergely hisz az apróságokban. A „kis ügyek” fontosságában. Mert nemcsak sub specie aeternitatis, de a valóságos élet szűrőjén át sem olyan kicsik azok a néha egészen picike dolgok. Persze ehhez egy ideig figyelniük kell őket. Ez már a jelenségek természetete.

Gunyoros. Olykor szinte kötekedő. Mégis mindig ágál valamiért, utóbb kiderül valakiért, végül rájövünk: mindenkiért. Magához néha vitriolos. Ki vetheti a szemére, ha aztán a világot sem kíméli?

Az előbbiekből az is következhetne, hogy cinikus. Legalábbis időnként. De vigyázzunk az ilyen spontán nagyon is helyénvaló, és igen-igen logikus következtetésekkel, mert nem mindig helyesek. Most se. Rákossy Gergely sohasem cinikus.

Faragó Vilmos hirtelen rámondja: *költő*. És nehéz lenne megcáfolni őt. Rákossy Gergely azt híreszteli magáról, hogy nem szereti a költőket. És aligha hazudik. Mert ő a *költészetet* szereti. Ami ugyanaz, de mégis nagyon más.

Miben az, miben más? Természetesen abban más, amiben nem „az”, hanem az is. Valahol a szemlélet tájain kell a megfejtést keresgélünk. Rákossy Gergely nagyon jól tudja, sőt, *írói ösztönében* tudja, mit is jelent *ideál* és *reál*, eszmény és valóság, vágy és lehetőség, belső terv és külső megvalósulás, emlék és jelen, véresen megélt múlt és talán soha át nem hódítható jövő ellentmondása, kiábrándító, küzdésre ajzó vagy éppen émelyítő *egyzetethetetlensége*. És most egyenesen segítségünkre siet nyelvünk időnkénti monotonijája, mert valahogy így dobol átvirrasztott éjszakákon az író halántékain is az oly gyakran antinomikus kettőségekre szakadó valóság egykedvű törvényritmusa, mint ez a szó. Belülről és egyenetlesen.

A finom vagy vasmerev békíthetlenségek, öngerjesztő ellentétek *költészet* és valóság nagy, ősi antinómiájához sodródznak, és éppen emiatt mondhatjuk joggal, hogy Rákossy Gergely költő a szemléletben, abban, ahogy a jelenségeket észreveszi. Kicsit fontoskodva azt tehetnénk hozzá: az *első impresszióban*.